
Natya Shastra Chapter 17

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయ ౧౭ కాకుస్వరవ్యజ్ఞానః

Document Information

Text title : nATyashAstram.h adhyAya 17 kAkusvaravyanjanaH

File name : natya17.itx

Category : nATyashAstra, major_works, bharata

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Transliterated by : Sowmya Krishnapur krsowmya at yahoo.com

Proofread by : Sowmya Krishnapur krsowmya at yahoo.com

Latest update : July 16, 2010

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయ ౧౭ కాకుస్వరవ్యంజనః

॥ శ్రీరస్తు ॥

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః ।

ఏవం తు సంస్కృతం పాఠ్యం మయా ప్రోక్తం ద్విజోత్తమాః ।
ప్రాకృతస్యాపి పాఠ్యస్య సమప్రవక్ష్యామి లక్షణమ్ ॥ ౧॥

ఏతదేవ విపర్యస్తం సంస్కారగుణవర్జితమ్ ।
విజ్ఞేయం ప్రాకృతం పాఠ్యం నానావస్థాన్తరాత్మకమ్ ॥ ౨॥

త్రివిధం తచ్చ విజ్ఞేయం నాట్యయోగే సమాసతః ।
సమానశబ్దం విభ్రష్టం దేశీగతమథాపి చ ॥ ౩॥

కమలామలరేణుతరంగులోలసలిలాదివాక్యసమ్పన్నమ్ ।
ప్రాకృతబన్ధేష్వేవం సంస్కృతమపి యోగముపయాతి ॥ ౪॥

యే వర్ణాః సంయోగాత్ స్వరవర్ణాన్యత్వం న్యూనతాం చాపి ।
గచ్ఛన్తి పదన్యస్తాన్తే విభ్రష్టా ఇతి జ్ఞేయాః ॥ ౫॥

యే వర్ణా వర్ణగతా వ్యంజనయుక్తాశ్చ యే స్వరా నియతాః ।
తానపరస్పరవృత్తే ప్రాకృతయుక్త్యా ప్రవక్ష్యామి ॥ ౬॥

యథా -

ఏఓఆరపరాణిఅ అం ఆరపరం ఆ పాఅఏ ఇత్థి ।
బసఆరమఙ్గిమాఇ అ కచ వగ్గతవాణిహణాఇమ్ ॥ ౭॥

వచ్చన్తి కగతదయవా లోపం అత్థం చ నే వహంతి సరా ।
ఖధధభా ఉణ హత్తం ఉర్వేతి అత్థం ఆ ముంచంతా ॥ ౮॥

ఉప్పరహుత్తరఆరో హేటాహుత్తో ఆ పాఅఏ ఇత్థి ।
మోత్తూణ భద్రచోద్రహ పద్రహ్వాదచన్ద్రజాతు స ॥ ౯॥

ఖధధభాణ హారో ముహమేహకహావహూపహ్వాపసు ।

కగతదయవాణి జీచ్ఛం వీయమ్మి రీఓ సరో హోఈ ॥ ౧౦ ॥

ఛ ఇతి షకారో నిత్యం బోధవ్యః షటపదాదియోగేషు ।

కిల శబ్దాన్త్యో రేఫో భవతి తథా ఖు త్తి ఖలుశబ్దః ॥ ౧౧ ॥

డ ఇతి చ భవతి టకారో భటకటకకుటీతటాద్యేషు ।

సత్వం చ భవతి శషయోః సర్వత్ర తథా హి స స ఆదేశః ॥ ౧౨ ॥

అష్టస్పృశ్చ దకారో భవత్యనాదౌ తకార ఇతరాద్యః ।

బడవాతడాగతుల్యో భవతి డకారోఽపి చ కకారః ॥ ౧౩ ॥

వర్ధనగతే చ భావే ధకారవర్ణోఽపి ధత్వముపయాతి ।

సర్వత్ర చ ప్రయోగే భవతి నకారోఽపి చ ణకారః ॥ ౧౪ ॥

ఆపానమ్ ఆవానం భవతి పకారేన వత్వయుక్తేన ।

అయథాతథాదికేషు తు భకారవర్ణో వ్రజిత హత్వమ్ ॥ ౧౫ ॥

పరుషం ఫరుసం విద్యాత్పకారవర్ణోఽపి ఫత్వముపయాతి ।

యస్తు మృతః సోఽపి మఓ యశ్చ మృగః సోఽపి హి తథైవ ॥ ౧౬ ॥

ఓకారత్వం గచ్ఛేదౌకారశ్చైషధాదిషు నియుక్తః ।

ప్రచలాచిరాచలాదిషు భవతి చకారోఽపి తు యకారః ॥ ౧౭ ॥

అపరస్పరనిష్పన్నా హ్యేవం ప్రాకృతసమాశ్రయా వర్ణాః ।

సంయుక్తానాం తు పునర్వక్ష్యే పరివృత్తినంయోగమ్ ॥ ౧౮ ॥

శ్చపస్పత్సధ్యాః ఛ ఇతి తథాభ్యహ్యధ్యా

భవన్తి తు ఝకారాః ।

ష్టః టః స్టః స్థః ష్టా మ్హః

ష్టో హ్ణః ష్టో ణ్ణః ష్ణః ఖకారరూపోఽపి ॥ ౧౯ ॥

ఆశ్చర్యం అచ్చరియం నిశ్చయమిచ్చన్తి జీచ్ఛయం చ యథా ।

వత్సం వచ్చం చ యథా అస్పరసం తద్వదచ్చరఆమ్ ॥ ౨౦ ॥

ఉత్సాహో ఉచ్చాహో పథ్యం చ పచ్చం విజ్ఞేయమ్ ।

తుభ్యం తుజ్ఘం మహ్యం మజ్ఘం విన్ద్యశ్చ భవతి వింజ్ఞోత్తి ॥ ౨౧ ॥

దష్టో వద్ధోత్తి తహా హస్తోఽపి చ భవతి హత్తోత్తి ।

గ్రీషో గిష్టోత్తి తథా శ్లక్షం సహ్లాం సదా తు విజ్ఞేయమ్ ॥ ౨౨ ॥

ఉష్టం ఉష్టాం యక్షో జక్తో పర్యజ్కో భవతి పల్లంకు ।
విపరీతం హమయోగే బ్రహ్మదౌ స్యాద్ బృహస్పతౌ ఫత్వమ్ ॥ ౨౩॥

యజ్ఞో భవతి న జన్నో భీషో భిష్టాత్తి విజ్ఞేయః ।
ఉపరిగతోఽధస్తాద్వా భవేత్కారాదికస్తు యో వర్ణః ॥ ౨౪॥

స హి సంయోగవిహీనః శుద్ధః కార్యః ప్రయోగేఽస్మిన్ ।
ఏవమేతత్తు విజ్ఞేయం ప్రాకృతం సంస్కృతం తథా ॥ ౨౫॥

అత ఉర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి దేశభాషావికల్పనమ్ ।
భాషా చతుర్విధా జ్ఞేయా దశరూపే ప్రయోగతః ॥ ౨౬॥

సంస్కృతం ప్రాకృతం చైవ యత్ర పాఠ్యం ప్రయుజ్యతే ।
అతిభాషార్యభాషా చ జాతిభాషా తథైవ చ ॥ ౨౭॥

తథా యోన్యస్తరీ చైవ భాషా నాట్యే ప్రకీర్తితా ।
అతిభాషా తు దేవనామార్యభాషా తు భూభుజామ్ ॥ ౨౮॥

సంస్కారపాఠ్యసంయుక్తా సమ్యజ్ న్యాయ్యప్రతిష్ఠితా ।
వివిధా జాతిభాషా చ ప్రయోగే సముదాహృతా ॥ ౨౯॥

ష్టేచ్ఛకభోపచారా చ భారతం వర్ణమాశ్రితా ।
అథ యోన్యస్తరీ భాషా గ్రామ్యారణ్యపశూద్భవా ॥ ౩౦॥

నానావిహజ్గజా చైవ నాట్యధర్మీ ప్రతిష్ఠితా ॥ ౩౧॥

జాతిభాషాశ్రయం పాఠ్యం ద్వివిధం సముదాహృతమ్ ।
ప్రాకృతం సంస్కృతం చైవ చాతుర్వర్ణ్యసమాశ్రయమ్ ।
ధీరోద్ధతే సలలితే ధీరోదాత్తే తథైవ చ ॥ ౩౨॥

ధీరప్రశాన్తే చ తథా పాఠ్యం యోజ్యం తు సంస్కృతమ్ ।
ఏషామేవ తు సర్వేషాం నాయకానాం ప్రయోగతః ॥ ౩౩॥

కారణవ్యపదేశేన ప్రాకృతం సమ్ప్రయోజయేత్ ।
దారిద్ర్యాధ్యయనాభావయదృచ్ఛాదిభిరేవ చ ॥ ౩౪॥

ఐశ్వర్యేణ ప్రమత్తానాం దారిద్ర్యేణ ప్లుతాత్మనామ్ ।
అనధీతోత్తమానాం చ సంస్కృతం న ప్రయోజయేత్ ॥ ౩౫॥

వ్యాజలిజప్రవిష్టానాం శ్రమణానాం తపస్వినామ్ ।

భిక్షుచక్రవరాణాం చ ప్రాకృతం సమప్యయోజయేత్ ॥ ౩౬ ॥

భాగవతతాపసోన్మత్తబాలనీచగ్రహోపసృష్టేషు ।
స్త్రీనీచజాతిషు తథా నపుంసకే ప్రాకృతం యోజ్యమ్ ॥ ౩౭ ॥

పరివ్రాణ్మునిశాక్యేషు చోక్షేషు శ్రోత్రియేషు చ ।
శిష్టా యే వైవ లిక్లస్థాః సంస్కృతం తేషు యోజయేత్ ॥ ౩౮ ॥

రాజ్ఞాశ్చ గణికాయాశ్చ శిల్పకార్యాస్తథైవ చ ।
కలావస్థాన్తరకృతం యోజ్యం పాఠ్యం తు సంస్కృతమ్ ॥ ౩౯ ॥

సన్నివిగ్రహసమృద్ధం తథా చ ప్రాప్తవాగ్గతిమ్ ।
గ్రహానక్షత్రచరితం ఖగానాం రుతమేవ చ ॥ ౪౦ ॥

సర్వమేతత్తు విజ్ఞేయం కావ్యబన్ధే శుభాశుభమ్ ॥ ౪౧ ॥

క్రీడార్థం సర్వలోకస్య ప్రయోగే చ సుఖాశ్రయమ్ ।
కలాభ్యాసాశ్రయం వైవ పాఠ్యం వేశ్యాసు సంస్కృతమ్ ॥ ౪౨ ॥

కలోపచారజ్ఞానార్థం క్రీడార్థం పార్థివస్య చ ।
నిర్దిష్టం శిల్పకార్యాస్తు నాటకే సంస్కృతం వచః ॥ ౪౩ ॥

ఆమ్నాయసిద్ధం సర్వాసాం శుభమప్సరసాం వచః ।
సంస్కర్షాద్దేవతానాం చ తద్ధి లోకోఽనువర్తతే ॥ ౪౪ ॥

ఛన్దతః ప్రాకృతం పాఠ్యం స్మృతమప్సరసాం భువి ।
మానుషాణాం చ కర్తవ్యం కారణార్థవ్యపేక్షయా ॥ ౪౫ ॥

సర్వాన్వేహ హి శుద్ధాసు జాతిషు ద్విజసత్తమాః ।
శౌరసేనీం సమాశ్రిత్య భాషాం కావ్యేషు యోజయేత్ ॥ ౪౬ ॥

అథవా ఛన్దతః కార్యా దేశభాషా ప్రయోక్తృభిః ।
నానాదేశసముత్థం హి కావ్యం భవతి నాటకే ॥ ౪౭ ॥

మాగధ్యవన్తిజా ప్రాచ్యా శౌరసేన్యర్థమాగధీ ।
బాష్ఠీకా దక్షిణాత్యా చ సప్త భాషాః ప్రకీర్తితాః ॥ ౪౮ ॥

శకరాఖీరచణ్డాలశవరద్రమిలోద్రజాః ।
హీనా వనేచరాణాం చ విభాషా నాటకే స్మృతా ॥ ౪౯ ॥

మాగధీ తు నరేన్ద్రాణామన్తఃపురసమాశ్రయా ।

చేటానాం రాజపుత్రాణాం శ్రేష్ఠీనాం చార్థమాగధీ || ౫౦||
 ప్రాచ్యాయా విదూషకాదీనాం ధూర్తానామప్యవన్తిజా |
 నాయకానాం సఖీనాం చ శూరసేన్యవిరోధినీ || ౫౧||
 యాధనాగరకాదీనాం దక్షిణాత్యాధ దీవ్యతామ్ |
 బాహ్లికభాషోదీచ్యానాం ఖసానాం చ స్వదేశజా || ౫౨||
 శకారఘోషకాదీనాం తత్స్వభావశ్చ యో గణః |
 శకారభాషా యోక్తవ్యా చాణ్డాలీ పుల్కనాదిషు || ౫౩||
 అజ్ఞారకారకవ్యాధకాష్టయన్త్రోపజీవినామ్ |
 యోజ్యా శకారభాషా తు కించిద్వానౌకసీ తథా || ౫౪||
 గజాశ్వాజావికోష్ఠాదిఘోషస్థాననివాసినామ్ |
 ఆభీరోక్తిః శావరీ వా ద్రామిడీ వనచారిషు || ౫౫||
 సురజ్ఞాఖనకాదీనాం సన్నికారాశ్వరక్షతామ్ |
 వ్యసనే నాయకానాం చాప్యాత్మరక్షాసు మాగధీ || ౫౬||
 న బర్బరకిరాతాన్ధ్రమిలాద్యాసు జాతిషు |
 నాట్యప్రయోగే కర్తవ్యం కావ్యం భాషాసమాశ్రితమ్ || ౫౭||
 గజ్ఞాసాగరమధ్యే తు యే దేశాః సమ్ప్రకీర్తితాః |
 ఏకారబహులాం తేషు భాషాం తజ్ఞః ప్రయోజయేత్ || ౫౮||
 విన్ద్యసాగరమధ్యే తు యే దేశాః శ్రుతిమాగతాః |
 నకారబహులాం తేషు భాషాం తజ్ఞః ప్రయోజయేత్ || ౫౯||
 సురాష్ట్రావన్తిదేషేషు వేత్తవత్సుత్తరేషు చ |
 యే దేశాస్తేషు కురీత చకారప్రాయసంశ్రయామ్ || ౬౦||
 హిమవత్పిన్ధుసౌవీరాన్యే జనాః సముపాశ్రితాః |
 ఉకారబహులాం తజ్ఞస్తేషు భాషాం ప్రయోజయేత్ || ౬౧||
 చర్మణ్యతీనదీతీరే యే చార్బుదసమాశ్రితాః |
 తకారబహులాం నిత్యం తేషు భాషాం ప్రయోజయేత్ || ౬౨||
 ఏవం భాషావిధానం తు కర్తవ్యం నాటకాశ్రయమ్ |
 అత్ర నోక్తం మయా యత్తు లోకాద్ గ్రాహ్యం బుధైస్తు తత్ || ౬౩||

ఏవం భాషావిధానం తు మయా ప్రోక్తం ద్విజోత్తమాః ।
 పునర్వాక్యవిధానం తు తౌకికం సన్నిబోధత ॥ ౬౪ ॥
 ఉత్తమైర్మధ్యమైర్మిచ్చైర్వై సంభాష్యా యథా నరాః ।
 సమానోక్త్యుష్ణహీనాశ్చ నాటకే తాన్నిబోధత ॥ ౬౫ ॥
 దేవానామపి యే దేవా మహాత్మానో మహర్షయః ।
 భగవన్నితి తే వాచ్యా యాస్తేషాం యోషితస్తథా ॥ ౬౬ ॥
 దేవాశ్చ లిఙ్గినశ్చైవ నానాశ్రుతధరాశ్చ యే ।
 భగవన్నితి యే వాచ్యాః పురుషైః స్త్రీభిరేవ చ ॥ ౬౭ ॥
 ఆర్యేతి బ్రాహ్మణం బ్రూయాన్మహారాజేతి పార్థివమ్ ।
 ఉపాధ్యాయేతి చాచార్యం వృద్ధం తాతేతి చైవ హి ॥ ౬౮ ॥
 నామ్నా రాజేతి వా వాచ్యా బ్రాహ్మణైస్తు నరాధిపాః ।
 తత్సామ్యం హి మహీపాలైర్యస్మాత్పూజ్యా ద్విజాః స్మృతాః ॥ ౬౯ ॥
 బ్రాహ్మణైః సచివో వాచ్యో హ్యమాత్యః సచివేతి వా ।
 శేషైరవ్యైర్జనైర్వాచ్యో హీనైరార్యేతి నిత్యశః ॥ ౭౦ ॥
 సమైః సమాభిషణం కార్యం యేన నామ్నా స సంజ్ఞితః ।
 హీనైః సపరివారం తు నామ్నా సమాభిష్య ఉత్తమః ॥ ౭౧ ॥
 నియోగాధిక్యతాశ్చైవ పురుషా యోషితస్తథా ।
 కారుకాః శిల్పినశ్చైవ సమాభిష్యాస్తే తథైవ హి ॥ ౭౨ ॥
 మార్షో భావేతి వక్తవ్యః కిఞ్చిదూనస్తు మార్షకః ।
 సమానోఽథ వయస్యేతి హం హ్యో హణ్డేతి వాధమః ॥ ౭౩ ॥
 ఆయుష్మన్నితి వాచ్యస్తు రథీ సూతేన సర్వదా ।
 తపస్వీతి ప్రశాన్తస్తు సాధో ఇతి చ శబ్ద్యతే ॥ ౭౪ ॥
 స్వామీతి యువరాజస్తు కుమారో భర్తృదారకః ।
 సౌమ్య భద్రముఖేత్యేవం హే పూర్వం చాధమం వదేత్ ॥ ౭౫ ॥
 యద్యస్య కర్మ శిల్పం వా విద్యా వా జాతిరేవ వా ।
 స తేన నామ్నా భాష్యో హి నాటకాదౌ ప్రయోక్తుభిః ॥ ౭౬ ॥
 వత్స పుత్రక తాతేతి నామ్నా గోత్రేణ వా పునః ।
 వాచ్యః శిష్యః సుతో వాపి పిత్రా వా గురుణాపి వా ॥ ౭౭ ॥

సమాభ్యాశ్చ శాక్యనిర్గన్ధా భదన్తేతి ప్రయోక్తుభిః ।
 ఆమన్త్రణైస్తు పాషణ్ణాః శేషాః స్వసమయాశ్చితైః ॥ ౭౮॥
 దేవేతి నృపతిర్వాచ్యో భృత్యైః ప్రకృతిభిస్తథా ।
 భట్టేతి సార్యభౌమస్తు నిత్యం పరిజనేన హి ॥ ౭౯॥
 రాజన్నిత్యపిభిర్వాచ్యో హ్యపత్యప్రత్యయేన వా ।
 వయస్య రాజన్నితి వా భవేద్వాచ్యో మహిపతిః ॥ ౮౦॥
 విదూషకేణ రాజ్ఞీ చ చేటీ చ భవతీత్యపి ।
 నామ్నా వయస్యేత్యపి వా రాజ్ఞా వాచ్యో విదూషకః ॥ ౮౧॥
 సర్వస్త్రీభిః పతిర్వాచ్య ఆర్యపుత్రేతి యావనే ।
 అన్యదా పునరార్యేతి మహారాజేతి భూపతిః ॥ ౮౨॥
 ఆర్యేతి పూర్వజ్ఞో భ్రాతా వాచ్యః పుత్ర ఇవానుజః ।
 యోషిద్భిరథ కామ్యేతి రాజపుత్రేతి యోధనైః ॥ ౮౩॥
 పురుషాభాషణం హ్యేవ కార్యం నాట్యే ప్రయోక్తుభిః ।
 పునః స్త్రీణాం ప్రవక్ష్యామి యథాభాష్యాస్తు నాటకే ॥ ౮౪॥
 తపస్వినో దేవతాశ్చ వాచ్యా భగవతీతి చ ।
 గురుభార్యా తు వక్తవ్యా స్థానీయా భవతీతి చ ॥ ౮౫॥
 గమ్యా భద్రేతి వాచ్యా వై వృద్ధామ్నేతి చ నాటకే ।
 రాజపత్న్యస్తు సమాభ్యాశ్చః సర్వాః పరిజనేన వై ॥ ౮౬॥
 భట్టినీ స్వామినీ దేవీత్యేవం వై నాటకే బుధైః ।
 దేవీతి మహిషీ వాచ్యా రాజ్ఞా పరిజనేన వా ॥ ౮౭॥
 భోగిన్యః పరిశిష్టాస్తు స్వామిన్య ఇతి వా పునః ।
 కుమార్యశ్చైవ వక్తవ్యాః ప్రేష్యాభిర్భర్తృదారికాః ॥ ౮౮॥
 స్వనేతి భగినీ వాచ్యా వత్సేతి చ యవీయసీ ।
 బ్రాహ్మణ్యార్యేతి వక్తవ్యా లింగస్థా వ్రతినీ చ యా ॥ ౮౯॥
 పత్నీ చార్యేతి సమాభ్యాశ్చ పితృనామ్నా సుతస్య సా ।
 సమానాభిస్తథా సఖ్యో హలేతి స్యాత్పరస్పరమ్ ॥ ౯౦॥

ప్రేష్యా హజ్జేతి వక్తవ్యా స్త్రియో యా తూత్తమా భవేత్ |
 అజ్జకేతి చ వక్తవ్యా వేశ్యా పరిజనేన చ || ౯౧||
 అత్తేతి గణికా మాతా వాచ్యా పరిజనేన హి |
 ప్రీయేతి భార్యా శ్శ్లగ్గారే వాచ్యా రాజ్ఞేతరేణ వా || ౯౨||
 పురోధః సార్థవాహనాం భార్యాస్తావర్యేతి సర్వదా |
 తల్లిజ్గార్థాని నామాని కార్యాణి కవిభిః సదా || ౯౩||
 ఔత్పత్తికాని యాని స్యుర్ను ప్రఖ్యాతాని నాటకే |
 బ్రహ్మక్షత్రస్య నామాని గోత్రకర్మానురూపతః || ౯౪||
 కావ్యే కార్యాణి కవిభిః శర్మవర్మకృతాని హి |
 దత్తప్రాయాణి నామాని వణిజాం సమ్ప్రయోజయేత్ || ౯౫||
 కాపాలికాస్తు ఘణ్ణాన్తనామానః సముదాహృతా |
 శౌర్యోదాత్తాని నామాని తథా శూరేషు యోజయేత్ || ౯౬||
 విజయార్థాని నామాని రాజస్త్రిణాం తు నిత్యశః |
 దత్తా మిత్రా సేనేతి వేశ్యానామాని యోజయేత్ || ౯౭||
 నానాకుసుమనామానః ప్రేష్యాః కార్యాస్తు నాటకే |
 మజ్గలార్థాని నామాని చేటానామపి యోజయేత్ || ౯౮||
 గమ్భీరార్థాని నామాని హ్యుత్తమానాం ప్రయోజయేత్ |
 యస్మాన్నామానుసదృశం కర్మ తేషాం భవిష్యతి || ౯౯||
 జాతిచేష్టానురూపాణి శేషాణామపి కారయేత్ |
 నామాని పురుషాణాం తు స్త్రీణాం చోక్తాని తత్త్వతః || ౧౦౦||
 ఏవం నామవిధానం తు కర్తవ్యం కవిభిః సదా |
 ఏవం భాషావిధానం తు జ్ఞాత్వా కర్మాణ్యశేషతః || ౧౦౧||
 పాత్యగుణానిదానీం వక్ష్యామః | తద్యథా సప్తస్వరాః, త్రీణి
 స్థానాని, చత్వారో వర్ణాః, ద్వివిధా కాకుః, షడలజ్కారాః,
 షడజ్గనీతి | ఏషామిదానీం లక్షణమభివ్యాఖ్యాస్యామః |
 తత్ర సప్తస్వరా నామ -
 షడర్షభగ్ధారమధ్యమపఞ్చమధైవతనిషాదాః త ఏతే
 రసేషాపపాద్యాః || ౧౦౨||

యథా -

తతః పాఠ్యం ప్రయుజ్జీత షడలక్ష్కారసంయుతమ్ ।

హాస్యశ్శృంగారయోః కార్యో స్వరౌ మధ్యమపఞ్చమౌ ॥ ౧౦౩॥

షడ్వర్ణభౌ తథా వైవ వీరరౌద్రాదుభుతేష్వథ ।

గాఢారశ్చ నిషాదశ్చ కర్తవ్యౌ కరుణే రసే ॥ ౧౦౪॥

ధైవతశ్చైవ కర్తవ్యో బీభత్సే సభయానకే ।

శ్రీణి స్థానాని - ఉరః కణః శిర ఇతి । భవత్యపి చ

శారీర్యామథ వీణాయాం త్రిభ్యః స్థానిభ్య ఏవ తు ।

ఉరసః శిరసః కణాత్స్వరః కాకుః ప్రవర్తతే ॥ ౧౦౫॥

ఆభాషణం చ దూరస్థే శిరసా సమ్ప్రయోజయేత్ ।

నాతిదూరే చ కణేన హ్యురసా వైవ పార్శ్వతః ॥ ౧౦౬॥

ఉరసోదాహృతం వాక్యం శిరసా దీపయేద్ బుధః ।

కణేన శమనం కుర్యాత్పాఠ్యయోగేషు సర్వదా ॥ ౧౦౭॥

ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితః కమ్పితస్తథా ।

వర్ణాశ్చత్వార ఏవ స్యుః పాఠ్యయోగే తపోధనాః ॥ ౧౦౮॥

తత్ర హాస్యశ్శృంగారయోః స్వరితోదాత్తైర్వర్ణైః పాఠ్యముపపాద్యం,

వీరరౌద్రాదుభుతేషూదాత్తకమ్పితైః

కరుణబీభత్సభయానకేష్వనుదాత్తస్వరితకమ్పితైరితి । ద్వివిధా

కాకుః సాకాంక్షా నిరాకాంక్షా చేతి వాక్యస్య

సాకాంక్షనిరాకాంక్షకత్వాత్ ॥ ౧౦౯॥

అనియుక్తార్థకం వాక్యం సాకాంక్షమితి సంజ్ఞితమ్ ।

నియుక్తార్థం తు యద్వాక్యం నిరాకాంక్షం తదుచ్యతే ॥ ౧౧౦॥

తత్ర సాకాంక్షం నామ

తారాదిమన్ద్యాస్తమనియుక్తార్థమనిర్యాతితవర్ణాలక్ష్కారం

కణోరఃస్థానగతమ్ । నిరాకాంక్షం నామ నియుక్తార్థం

నిర్యాతితవర్ణాలక్ష్కారం శిరఃస్థానగతం మాన్యాదితారాస్తమితి ।

అథ షడలక్ష్కారా నామ -

ఉచోచ్ఛీ దీప్తశ్చ మన్ద్రశ్చ నీచో ద్రుతవిలమ్బితౌ ।

పాఠ్యస్యైతే హ్యులక్ష్కారా లక్షణం చ నిబోధత ॥ ౧౧౧॥

ఇష్టార్థఖ్యాపనే చైవ చింతాధ్యానే తథైవ చ ॥ ౧౨౧॥

ఉన్మాదేఽనూయితే వైవ ఉపాలమ్భే తథైవ హి ।

అవ్యక్తార్థప్రవాదే చ కథాయోగే తథైవ చ ॥ ౧౨౨॥

ఉత్తరోత్తరసంజల్పే కార్యేఽతిశయసంయుతే ।

వికృతే వ్యాధితే క్రోధే దుఃఖే శోకే తథైవ చ ॥ ౧౨౩॥

విస్మయామర్షయోశ్చైవ ప్రహర్షే పరిదేవితే ।

విలम्బితా చ దీప్తా చ కాకుర్మన్యా చ వై భవేత్ ॥ ౧౨౪॥

లఘుక్షరప్రాయకృతే గుర్వక్షరకృతే తథా ।

ఉచ్ఛా చ దీప్తా చ కర్తవ్యా కాకుస్తత్ర ప్రయోక్తుభిః ॥ ౧౨౫॥

యాని సౌమ్యార్థయుక్తాని సుఖభావకృతాని చ ।

మన్ద్యా విలమ్బితా వైవ తత్ర కాకుర్విధీయతే ॥ ౧౨౬॥

యాని స్యుస్తీక్షణరూక్షాణి దీప్తా చోచ్ఛా చ తేష్యపి ।

ఏవం నానాశ్రయోపేతం పాఠ్యం యోజ్యం ప్రయోక్తుభిః ॥ ౧౨౭॥

హాస్యశృంగారకరుణేష్యష్టా కాకుర్విలమ్బితా ।

వీరరౌద్రాద్భుతేషూచ్ఛా దీప్తా వాపి ప్రశస్యతే ॥ ౧౨౮॥

భయానకే సబీభత్సే ద్రుతా నీచా చ కీర్తితా ।

ఏవం భావరసోపేతా కాకుః కార్యా ప్రయోక్తుభిః ॥ ౧౨౯॥

అథాఙ్గాని షట్ - విచ్ఛేదోఽర్పణ విసర్గోఽనుబంధో దీపనం

ప్రశమనమితి । తత్ర విచ్ఛేదో నామ విరామకృతః । అర్పణం నామ

లీలాయమానమధురవల్లనా స్వరేణ పూరయతేవ రక్తం యత్పఠ్యతే

తదర్పణమ్ । విసర్గో నామ వాక్యన్యాసః । అనుబంధో నామ

పదాంతరేష్యపి విచ్ఛేదః, అనుచ్ఛ్వాసనం వా । దీపనం నామ

త్రిస్థానశోభి వర్ధమానస్వరం చేతి । ప్రశమనం నామ

తారగతానాం స్వరాణాం ప్రశామ్యతామవైస్వర్యేణావతారణమితి ।

ఏషాం చ రసగతః ప్రయోగః - తత్ర

హాస్యశృంగారయోరాకాంక్షాయామర్పణవిచ్ఛేదదీపనప్రశమనయుక్తం

పాఠ్యం కార్యమ్ । దీపనప్రశమనయుక్తం కరుణే ।

విచ్ఛేదప్రశమనదీపనానుబంధబహులం వీరరౌద్రాద్భుతేషు

విసర్గవిచ్ఛేదయుక్తం బీభత్సభయానకయోరితి । సర్వేషామప్యేషాం

మన్దమధ్యతారకృతః ప్రయోగస్త్రిస్థానగతః । తత్ర
 దూరస్థాభాషణే తారం శిరసా, నాతిదూరే మధ్యం కణ్ఠేన,
 పార్శ్వతో మన్దమురసా ప్రయోజయేత్పాఠ్యమితి । మన్ద్యాత్తారం న
 గచ్ఛేత్, తారాద్వా మన్దమితి ॥ ౧౩౦॥

ఏషాం చ ద్రుతమధ్యవిలమ్బితాస్త్రయో లయా రసేషాపపాద్యాః । తత్ర
 హాస్యశ్శృంగారయోర్మధ్యలయః, కరుణే విలమ్బితో,
 వీరరౌద్రాద్భుతబీభత్సభయానకేషు ద్రుత ఇతి ।
 అథ విరామః అర్ధసమాప్తో కార్యవశాన్న ఛన్దోవశాత్ । కస్మాత్,
 దృశ్యన్తే హ్యేకద్విత్రిచతురక్షరా విరామాః । యథా -
 కిం ! గచ్ఛ, మా విశ సుదుర్జన ! వారితోఽపి
 కార్యం త్వయా న మమ సర్వజనోపయుక్తమ్ ।
 సూచాసు చాఙ్కరగతే చ తథోపచారే -
 ష్వల్పాక్షరాణి హి పదాని భవన్తి కావ్యే ॥ ౧౩౧॥

ఏవం విరామే ప్రయత్నోఽనుష్ఠేయః । కస్మాత్, విరామో హ్యార్థానుదర్శకః
 సః ।

అత్ర శ్లోకా -
 విరామేషు ప్రయత్నో హి నిత్యం కార్యః ప్రయోక్తుభిః ।
 కస్మాదభినయో హ్యస్మిన్నర్థాపేక్షీ యతః స్మృతః ॥ ౧౩౩॥

యత్ర వ్యగ్రావుభౌ హస్తౌ తత్ర దృష్టిసమన్వితః ।
 వాచికాభినయః కార్యో విరామైరర్థదర్శకైః ॥ ౧౩౪॥

ప్రాయో వీరే చ రౌద్రే చ కరో ప్రహరణాకులౌ ।
 బీభత్సే కుత్పితత్వాచ్చ భవతః కుఞ్చితౌ కరో ॥ ౧౩౫॥

హాస్యే చోద్దేశమాత్రేణ కరుణే చ ప్రలమ్బితౌ ।
 అద్భుతే విస్మయాత్తన్ద్రభౌ భయాచ్చైవ భయానకే ॥ ౧౩౬॥

ఏవమాదిషు చాన్యేషు ప్రవిచారేఽపి హస్తయోః ।
 అలఙ్కారవిరామాభ్యాం సాధ్యతే హ్యర్థనిశ్చయః ॥ ౧౩౭॥

యే విరామాః స్మృతా వృత్తే తేష్వలఙ్కార ఇష్యతే ।
 సమాప్తైరే పదే వాపి తథా ప్రాణవశేన వా ॥ ౧౩౮॥

పదవర్ణసమాసే చ ద్రుతే బహ్వర్ణసంకృతే ।

కార్యో విరామః పాదాన్తే తథా ప్రాణవశేన వా ॥ ౧౩౯ ॥

శేషమర్థవశేనైవ విరామం సమ్ప్రయోజయేత్ ।

అత్ర చ భావగతాని చ కృష్యాక్షరాణి బోధవ్యాని, తద్యథా -
ఆకారైకారసంయుక్తమైకారౌకారసంయుతమ్ ।

వ్యంజనం యద్భవేద్దీర్ఘం కృష్యం తత్తు విధీయతే ॥ ౧౪౦ ॥

విషాదే చ వితర్కే చ ప్రశ్నేఽథామర్ష ఏవ చ ।

కలాకాలప్రమాణేన పాఠ్యం కార్యం ప్రయోక్తుభిః ॥ ౧౪౧ ॥

శేషాణామర్థయోగేన విరామే విరమేదిహ ।

ఏకద్విత్రివతుఃపశ్చషట్కలం చ విలమ్బితమ్ ॥ ౧౪౨ ॥

విలమ్బితే విరామే హి సదా గుర్వక్షరం భవేత్ ।

షణ్ణాం కలానాం పరతో విలమ్బా చ విధీయతే ॥ ౧౪౩ ॥

అథవా కారణోపేతం ప్రయోగం కార్యమేవ చ ।

సమీక్ష్య వృత్తే కర్తవ్యో విరామో రసభావతః ॥ ౧౪౪ ॥

యే విరామాః స్మృతాః పాఠ్యే వృత్తపాదసముద్భవాః ।

ఉక్త్యమ్యాపి క్రమం తజ్జైః కార్యాస్తేఽర్థశానుగాః ॥ ౧౪౫ ॥

నాపశబ్దం పఠేత్తజ్జో భిన్నవృత్తం తథైవ హి ।

విశ్రమేన్నావిరామేషు దైనేశ్చ కాకుం న దీపయేత్ ॥ ౧౪౬ ॥

వర్జితం కావ్యదోషైస్తు లక్షణాఢ్యం గుణాన్వితమ్ ।

స్వరాలజ్కారసంయుక్తం పఠేత్పాఠ్యం యథావిధి ॥ ౧౪౭ ॥

అలజ్కారా విరామాశ్చ యే పాఠ్యే సంస్కృతే స్మృతాః ।

త ఏవ సర్వే కర్తవ్యా స్త్రీణాం పాఠ్యే త్వసంస్కృతే ॥ ౧౪౮ ॥

ఏవమేతత్స్వరకృతం కలాతాలలయాన్వితమ్ ।

దశరూపవిధానే తు పాఠ్యం యోజ్యం ప్రయోక్తుభిః ॥ ౧౪౯ ॥

ఉక్తం కాకువిధానం తు యథావదనుపూర్వశః ।

అత ఉర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి దశరూపవికల్పనమ్ ॥ ౧౫౦ ॥

॥ ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే వాగభినయే కాకుస్వరవ్యంజనో నామ

సప్తదశోఽధ్యాయః ॥

Encoded by Sowmya Krishnapur krsowmya@yahoo at com

——
Natya Shastra Chapter 17

pdf was typeset on March 24, 2024

——
Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

